

Mot ett 'upplyst' totalförsvar?
Bakgrund, begrepp och frågeställningar

Thomas Jordan och Titti Lundin

Occasional Papers 1998:5

KULTURGEOGRAFISKA INSTITUTIONEN

Handelshögskolan

GÖTEBORGS UNIVERSITET

Mot ett 'upplyst' totalförsvar?

Bakgrund, begrepp och frågeställningar

Thomas Jordan och Titti Lundin

1. Bakgrund

1.1 Inledning

Detta arbete är en del av en förstudie finansierad av Överstyrelsen för Civil Beredskap (ÖCB). Förstudiens syfte är att förbereda en intervjubaserad undersökning av olika sätt att se på begrepp som "nationell sårbarhet" och "nationell säkerhet," samt av olika synsätt på omvärldsanalys och säkerhetspolitik. Efter en inledande bakgrundsteckning och preliminär syftesbeskrivning skisseras ett analytiskt ramverk. Största delen av förstudien består i en presentation och analys av regeringens totalförsvarspropositioner 1995 och 1996. Härigenom uppnås två syften, dels att presentera de aktuella riktlinjerna för totalförsvaret, dels att prova ut det analytiska ramverket genom att betrakta regeringens säkerhetspolitiska dokument som empiriskt material. Slutligen används analysen av den aktuella svenska säkerhets- och försvarspolitik för att formulera ett antal frågeställningar för den planerade huvudstudien.

Riksdagens totalförsvarsbeslut 1995 och 1996 innebar i ett par avseenden betydelsefulla förändringar i den officiella svenska synen på nationell säkerhet och på totalförsvarets uppgifter. Dessa förändringar är givetvis i hög grad föranledda av den förändrade säkerhetspolitiska situationen, såväl globalt som i Europa, efter upplösningen av Sovjetunionen och östblocket. Bl.a. innebär förändringarna att begreppet "säkerhet" ges en vidgad innebörd, och att totalförsvaret ges i uppdrag att i ökad utsträckning förbereda sig inför internationella insatser. Dessa förändringar ställer krav på totalförsvaret att se över de prioriteringar som görs inom och mellan olika verksamheter.

Förändringarna i den svenska säkerhets- och försvarspolitik utgör utgångspunkten för det forskningsprojekt som förbereds här. Det övergripande syftet med projektet är att undersöka om det bland relevanta aktörer finns olikartade sätt att tolka (i) den säkerhetspolitiska omvärldssituationen; (ii) den nationella sårbarhetens natur; (iii) säkerhetspolitikens mål; och (iv) totalförsvarets uppgifter. Dessa frågor är intressanta ur olika synvinklar. För de politiker och andra beslutsfattare som på strategisk nivå utformar den svenska säkerhetspolitiken kan en fördjupad insikt i olika sätt att analysera säkerhetsproblematiken bidra till en

utvecklad analytisk färdighet. Vidare är genomförandet av den förändrade säkerhetspolitiken beroende av hur de personer som verkställer besluten inom totalförsvaret själva uppfattar och tolkar den analys som regering och riksdag gjort och de beslut som fattats. Det är alltså av intresse att studera hur inriktningen på den svenska säkerhetspolitiken förstås i de verkställande funktionerna. En central fråga är huruvida synen på säkerhets- och sårbarhetsfrågor på verkställande nivå är kongruent med regeringens och riksdagens syn. För beslutsfattare och ledare inom totalförsvarets olika verksamheter är det viktigt att säkerställa att olika aktörer med anknytning till totalförsvaret agerar utifrån en gemensam förståelse av grundvalarna för säkerhetspolitiken, resp. totalförsvarets mål. Av detta skäl är det intressant att närmare undersöka hur olika strategiskt viktiga personer ser på sårbarhet, säkerhet och totalförsvarets syften.

En naturlig startpunkt för att förbereda en undersökning med denna inriktning är att närmare analysera den officiella svenska säkerhets- och försvarspolitik, för att därigenom skapa en utgångspunkt för det vidare arbetet. I denna förstudie tar vi ett första steg i denna riktning genom att dels presentera huvuddragen i de försvarspolitiska propositioner riksdagen godkände 1995 och 1996 (avsnitt 2), och dels göra en preliminär analys av dessa (avsnitt 4 och 5).

Förstudien inkluderar också en kortfattad introduktion till det teoretiska perspektiv som används (avsnitt 3), samt en preliminär precisering av problemställningar för huvudstudien (avsnitt 6).

1.2 Ansats

Projektets teoretiska ansats bygger på kognitiv utvecklingspsykologi, och fokuserar på resonerandets *form* snarare än på dess konkreta innehåll. Det är alltså inte i första hand *olika åsikter om sakfrågor* som ska studeras, inte heller *skillnader i riskbedömningar*, eller *olika viktningar av samhällsfunktioner*. I fokus för undersökningen står i stället hur själva tänkandet om säkerhets- och sårbarhetsfrågor är strukturerat. För att kunna göra en sådan analys har vi utvecklat ett preliminärt analytiskt ramverk, bestående av ett par olika analysdimensioner. Detta ramverk presenteras i avsnitt 3.

2. Svensk säkerhetspolitik: totalförsvarspropositionerna 1995-96

2.1 Inledning

I detta avsnitt gör vi en kortfattad sammanfattning av regeringens omvärldsanalys och riktlinjerna för totalförsvaret. Denna beskrivning bygger huvudsakligen på de två totalförsvarspropositioner som regeringen lade fram 1995 och 1996 (*Totalförsvaret i förnyelse*, 1995/96:12, och *Totalförsvaret i förnyelse, etapp 2*, 1996/97:4). Dessa baserades

på en stor mängd utredningar, studier och annat material utförda av en lång rad olika myndigheter och andra organisationer. I propositionerna redovisas den svenska regeringens bedömning av Sveriges säkerhetspolitiska situation efter det kalla krigets slut. Denna bedömning läggs till grund för en utvidgning av säkerhetsbegreppet, och en rad förändringar i totalförsvarets uppgifter.

I denna inledande beskrivning avstår vi från en detaljerad källangivelse. I analysdelen i avsnitt 4 gör vi en mer ingående analys av vissa aspekter av regeringens säkerhetspolitik med hjälp av utförliga citat ur propositionerna.

2.2 Omvärldsanalys – kort sammanfattning

Regeringen konstaterar att det skett omfattande förändringar i Sveriges säkerhetspolitiska situation sedan uppdelningen i två maktblock upphört. Man drar slutsatsen att inga militära angreppshot riktas mot Sverige i nuläget. Detta beror dels på den förändrade politiska situationen, men också på rent militärtekniska faktorer. Warszawapaktens gemensamma styrkor hade tidigare en betydande kustinvasionskapacitet. Genom Warszawapaktens upplösning finns inte längre någon utländsk makt med kapacitet till ett omfattande angrepp på Sverige. Ryssland har begränsad tillgång till Östersjön, och saknar militär kapacitet att genomföra ett angrepp på Sverige i nuläget. Man bedömer också att det skulle ta flera år för Ryssland att mobilisera tillräckligt med resurser för ett angrepp. Dessutom urholkas Rysslands militära styrka fortlöpande genom det svåra ekonomiska läget som förhindrar återinvesteringar i tillräcklig omfattning för att upprätthålla den militära kapaciteten. På kort sikt är alltså säkerhetsläget vad gäller hot om väpnade konflikter med grannstater gott. Regeringen konstaterar dock att utvecklingen på lång sikt är svårförutsägbar, i synnerhet vad gäller just Ryssland. Det finns i Ryssland starka krafter som verkar för en nationellt intresseinriktad politik, vilket i kombination med olika typer av inrikespolitiska problem i Ryssland kan ge upphov till turbulens och ökad konfliktbenägenhet.

Uppluckringen av de två dominerande maktblocken har lett till ett ökat utrymme för uppblussande regionala konflikter, vilket bidrar till att göra den säkerhetspolitiska utvecklingen på längre sikt mer svårbedömd. Denna typ av konflikter kan t.ex. medföra en ökad risk för terroristverksamhet, som också kan drabba Sverige.

Regeringen anser att det finns anledning att väga in andra typer av hot mot den nationella säkerheten än de traditionella i bedömningen. Denna slutsats betingas inte direkt av upplösningen av maktblocken, utan av långsiktiga samhällsliga förändringar, t.ex. näringslivets internationalisering, och samhällets allt större beroende av storskaliga och avancerade teknologier, t.ex. i infrastrukturen.

2.3 Säkerhetsbegreppet

Regeringen för fram ett utvidgat säkerhetsbegrepp, och anser att detta ska ligga till grund för en helhetssyn på samhällets hantering av hot och risker i både krig och fred. Utöver hot om väpnade angrepp innefattar detta vidgade säkerhetsperspektiv sådana riskfaktorer som instabilitet i det internationella systemet, terrorism, internationell brottslighet, flyktingströmmar, naturkatastrofer, och större olyckor (t.ex. kärnkraftsolyckor eller sammanbrott i vissa strategiskt viktiga infrastruktur-system).

2.4 Målen för Sveriges säkerhetspolitik

Sveriges säkerhetspolitik består dels i att upprätthålla en adekvat försvarsförmåga, dels i deltagande i olika typer av förebyggande och fredsbevarande insatser på regional och global nivå.

Regeringen fäster stor vikt vid förebyggandet av regionala spänningar i Östersjöområdet genom fördjupat regionalt samarbete. Särskilt viktigt är att involvera Ryssland i ett sådant samarbete på ett konstruktivt sätt.

2.5 Förändringar i totalförsvarets uppgifter

Begreppet "totalförsvaret" syftar på de verksamheter som är viktiga för att samhället ska fungera i kris och krig. Den militära delen av totalförsvaret motsvaras i stort av militära organisationer. Det civila försvaret planeras och verkställs dock huvudsakligen av de aktörer som ansvarar för olika verksamheter i fred. Detta innebär att samordningen av totalförsvarets utspridda aktiviteter är en strategiskt central fråga.

Omvärldsanalysen leder regeringen fram till en utvidgning av totalförsvarets uppgifter. Totalförsvaret ska inte bara värna Sveriges frihet och oberoende och skydda befolkningen i krig och kris, utan också bidra till att möta svåra påfrestningar på samhället i fredstid, samt kunna genomföra internationella fredsfrämjande och humanitära insatser. Detta medför en avsevärd förskjutning av totalförsvarets uppgifter, som tidigare främst innefattade att upprätthålla förmåga att försvara Sverige mot väpnat angrepp.

Eftersom den framtida utvecklingen av det säkerhetspolitiska läget är svårförutsägbar betonar regeringen betydelsen av en god anpassningsförmåga inom totalförsvaret. Försvaret ska kunna bygga ut sin kapacitet i takt med en eventuellt försämrad säkerhetspolitisk situation i omvärlden.

I nedanstående utdrag ur Prop 1996/97:4 återges regeringens egen sammanfattning av dels det militära, dels det civila försvarets övergripande mål.

Utdrag ur Proposition 1996/97:4, Totalförsvaret i förnyelse, etapp 2, avsnitt 7.3

Regeringens förslag

Följande övergripande mål skall gälla för det militära försvaret och därmed för Försvarsmakten:

Försvarsmaktens fundamentala uppgift är att i fred förbereda för att i krig försvara riket mot väpnade angrepp som hotar dess frihet och oberoende. Angrepp skall kunna mötas var det än kommer ifrån och hela landet skall kunna försvaras.

Försvarsmakten skall kontinuerligt i fred och under kriser kunna övervaka och hävda rikets territoriella integritet, i luften, till sjöss och på marken.

Försvarsmakten skall kunna ställa kvalificerade förband och andra resurser till förfogande för internationella fredsfrämjande och humanitära insatser.

Försvarsmakten skall kontinuerligt kunna stödja samhället vid svåra påfrestningar i fred.

Utdrag ur Proposition 1996/97:4, Totalförsvaret i förnyelse, etapp 2, avsnitt 7.6

Regeringens förslag

Planeringen för det civila försvaret inriktas enligt följande.

- Det civila försvaret skall kunna anpassas till förändringar i det säkerhetspolitiska läget
- En helhetssyn på beredskapsåtgärderna skall tillämpas
- De kompletterande beredskapsåtgärderna skall i större utsträckning än hittills avse de viktigaste infrastrukturområdena
- Den fredstida samordningen skall förbättras
- Ledningsförmågan skall förbättras

3. Analytiskt ramverk

3.1 Grundansats

För att kunna studera olika typer av föreställningar om försvarspolitiska frågor behövs ett analytiskt ramverk. I denna studie lånar och anpassar vi begrepp och modeller från en rad forskare som alla har ägnat sig åt utvecklingspsykologiska studier av vuxna. Denna forskningstradition har rötter i den schweiziske psykologen Jean Piaget's arbete, men har gradvis kommit att söka sig nya vägar. Piaget definierade ett antal väl avgränsade utvecklingsstadier som alla barn och ungdomar går igenom, framför allt vad gäller deras kognitiva utveckling. Många av Piaget's efterföljare har studerat om denna utveckling verkligen nått sin slutpunkt i tonåren. Den huvudfråga man ställt sig är: hur kan vi beskriva och förstå potentialen för kognitiv utveckling i vuxenlivet? Hur utvecklas och mognar den vuxna människans sätt att uppfatta sin omvärld och formulera värdiga mål att söka förverkliga? En rikhaltig forskning har fokuserat på kognitiv utveckling, d.v.s. utveckling av en alltmer sofistikerad intellektuell förmåga (t.ex. Schroder et al., 1967; Kohlberg, 1981; Commons et al., 1984, 1990; Basseches, 1984; Rosenberg, 1988). Andra forskare har mer fokuserat på vad vi skulle kunna kalla identitetsutveckling, d.v.s. hur en persons konstruktion av sin egen identitet kan förändras under vuxenlivet (Loevinger, 1976; Hy & Loevinger, 1996; Kegan, 1982, 1994; Miller & Cook-Greuter, 1994). Det finns inte anledning att gå djupare in i dessa teorier här, utan vi hänvisar till andra arbeten (se Jordan, 1998). Det är dock viktigt att understryka att det analytiska ramverket vi presenterar nedan genomsyras av utvecklingsperspektivet, d.v.s. tanken att det finns mer eller mindre sofistikerade kognitions- och identitetsformer.

I de följande avsnitten beskriver vi två centrala analysdimensioner, vilka i avsnitt 4 och 5 används för att på ett mer ingående sätt analysera den svenska säkerhetspolitiska diskursens struktur. Dessutom tas några andra relevanta analysdimensioner upp, vilka inte har samma centrala betydelse här, men som ändå kommer att beröras kortfattat i avsnitt 4-5.

I avsnitt 3.2 fokuserar vi på olika föreställningsvärldar vad gäller orsak-verkansamband inom det politiska fältet. Vi beskriver fyra olika typer av tänkande: sekventiellt, linjärt, systemiskt och transsystemiskt. I avsnitt 3.3 diskuteras olika typer av grundläggande identiteter utifrån vilka säkerhetspolitiska mål kan formuleras. Vi framhäver särskilt distinktionen mellan ett nationscentriskt och ett världscentriskt perspektiv. I det därpå följande avsnittet diskuteras kortfattat perspektivövertagande, perspektivtranscendens och agens.

3.2 Tänkandets struktur

Denna dimension fokuserar på strukturen på tänkandet om (politiska) orsaks-

sammanhang. Den svarar på frågor av typen: Vilka föreställningar finns om orsakerna till politiska händelseförlopp? Vilka begrepp och kategorier intar en central plats i olika aktörers sätt att förstå t.ex. säkerhetspolitik? Vi skisserar nedan mycket kortfattat fyra grundstrukturer för resonering om politisk kausalitet.¹ Denna beskrivning bygger framför allt på arbeten av statsvetaren Shawn Rosenberg (1988), psykologen Robert Kegan (1982; 1994), organisationsvetaren William Torbert (1987; Fisher & Torbert, 1995), och lingvisten Rachel Lauer (1983, 1997).²

Dimensionen är strikt hierarkisk, d.v.s. de olika typerna av tänkande representerar inte bara olika stilar, utan framför allt stigande grader av kognitiv kompetens.

Sekventiellt tänkande ser världen i termer av en mängd separata och konkreta företeelser, t.ex. aktörer, föremål och organisationer. Uppmärksamheten koncentreras till vilka egenskaper och avsikter dessa separata entiteter har. Politiska händelser förstås som resultat av egenskaper som aktörerna har, genom konkreta interaktioner där en aktör påverkar en annan. I det sekventiella tänkandet saknas en levande föreställning både om hur karaktären på långvariga relationer mellan politiska aktörer utvecklas, och om hur de politiska, ekonomiska, kulturella och sociala ramverkens egenskaper påverkar de enskilda aktörernas förhållningssätt. Den sekventielle tänkaren kan inte hypotetiskt sätta sig in i olika parter situation, och använda en djupgående insikt i hur motparten sannolikt tänker och reagerar för att utforma en sofistikerad strategi. Bilden av andra politiska aktörer är stereotyp och enkel.

En sekventiell säkerhetspolitik baseras på en ren orsak-verkanlogik utan att ta vare sig långvariga relationer baserade på förtroende, eller det internationella systemets egenskaper med i beräkningen. Den säkerhetspolitiska omvärldsanalysen fokuserar på kvantitativa jämförelser av militär slagkraft. Makt ses enbart i termer av unilateral makt, d.v.s. en aktörs förmåga att driva igenom sina intressen till följd av sina maktresurser. Begrepp som avskräckning, (kvantitativ) militär kapacitet, och "signaler" står i centrum för de säkerhetspolitiska strategierna.

Linjärt tänkande bygger på föreställningar om bilaterala relationer mellan politiska aktörer. Tolkningen av politiska händelser innefattar inte bara rena orsak-verkanförlopp, utan baseras också på en analys av hur relationerna mellan viktiga aktörer utvecklas. En linjär säkerhetspolitik fokuserar på bygget av långsiktiga allianser, bilaterala överenskommelser och förtroendeskapande (bilaterala) åtgärder. Makt förstås här i termer av diplomatisk skicklighet: hur man kan manövrera relationerna mellan parterna så att ens intressen främjas. Den linjära tänkaren har en god förståelse för hur motparten resonerar, och vilka intressen som är viktiga för

¹ En betydligt mer utförlig diskussion återfinns i min studie "Structures of geopolitical reasoning," som än så länge är ett opublicerat manuskript.

² För att minimera begreppsförvirringen har jag behållit Rosenbergs begrepp (sekventiellt, linjärt och systemiskt) trots att de har vissa nackdelar. "Diskret" eller "episodiskt" skulle passa bättre för det sekventiella tänkandet, medan "relationellt" skulle passa bättre för det linjära.

denne. Begränsningarna i det linjära synsättet syns bl.a. i att den existerande säkerhetspolitiska logiken i de internationella relationerna tas för given. Politiska händelser utspelas inom ramen för en världsordning som närmast har karaktären av en naturgiven ordning. Först det systemiska tänkandet ställer möjligheterna att *förändra* denna interaktionslogik i centrum för det strategiska tänkandet.

En linjär omvärldsanalys fokuserar på utvecklingen av diplomatiska relationer, allianser och strategiska diskurser. De internationella relationerna har för den linjäre tänkaren karaktären av ett maktspel mellan olika aktörer, där alliansbygge och diplomati spelar en central roll.

Systemiskt tänkande riktar uppmärksamheten på de spelregler och det system inom vilket politiska händelser utspelar sig. Hur är världsordningen funtad? Hur kan man styra utvecklingen av det internationella systemet? Hur kan man förbättra systemets sätt att fungera? Den systemiske tänkaren har en väl utvecklad förmåga att resonera i termer av komplexa interaktioner, där förändringar inom en del av systemet sprids i olika riktningar. Makt är i detta perspektiv makt att styra systemets utveckling, d.v.s. själva ramverket inom vilket både relationer och enskilda händelser tar form.

Den systemiska omvärldsanalysen karaktäriseras av en komplex analys av politiska, ekonomiska och sociala utvecklingstendenser på nationell, regional och global nivå å ena sidan, och det internationella systemets spelregler och institutioner å andra sidan. Säkerhetspolitiken fokuserar på hur man kan skapa internationella institutioner och spelregler som kan förebygga kriser, samt hantera dem om de ändå uppkommer.

Transsystemiskt tänkande innebär dels en förmåga att reflektera över system s.a.s. "utifrån," så att man kan jämföra systemet som helhet med alternativa möjligheter, dels en förmåga att ständigt ifrågasätta och revidera de egna tolkningsmönstren genom öppenhet för alternativa synsätt och ny information. Det transsystemiska tänkandet förmår överblicka och integrera flera olika typer av system, och kan genom att skifta perspektiv vinna insikter i utvecklingsförloppens natur genom interaktion av olika typer av system. T.ex. kan det handla om att kunna göra en analys av såväl den militära maktbalansen, ekonomiska utvecklingsprocesser, masspsykologiska företeelser, som utrikesministrarnas egna personlighetsegenskaper, och överblicka alla dessa nivåer och system samtidigt. Den transsystemiske tänkaren kännetecknas av ett fritt förhållande till sin egen föreställningsvärld. Invanda tolkningsmönster betraktas med kritiska ögon, och fokus ligger vid hur själva sättet att göra tolkningar ger vissa karakteristiska resultat. Makt ur ett transsystemiskt perspektiv är såväl förmågan att *transformera* befintliga system, som förmågan att ständigt utveckla den egna förståelsen och färdigheten att hantera en ständigt skiftande omvärld.

Exempel på en konsekvent transsystemisk säkerhetspolitik saknas, men den skulle troligtvis innefatta en ingående granskning av de grundantaganden den egna analysen bygger på. Omvärldsanalysen skulle integrera flera olika perspektiv, t.ex.

genom att kontrastera en strikt militärstrategisk analys med en sociologisk, en psykologisk, en ekonomisk, etc. Den praktiska politiken skulle betona nödvändigheten att utifrån vissa grundläggande värden ständigt finna en framkomlig väg anpassad till den unika situationen, snarare än att utveckla en omfattande säkerhetspolitisk doktrin.

3.3 Nationscentriskt vs. världscentriskt perspektiv

Denna dimension fokuserar på den kollektiva identitet utifrån vilken mål och prioriteringar härleds. I princip kan man tänka sig ett mycket stort antal olika typer av kollektiva identiteter, men i detta sammanhang är det lämpligt att framför allt skilja mellan ett *nationscentriskt* och ett *världscentriskt* perspektiv.³

I det nationscentriskt perspektivet står de nationella intressena i förgrunden. Politiska mål och prioriteringar formuleras utifrån det yttersta syftet att främja det egna landets intressen. Det nationscentriskt perspektivet kan inrymma många olikartade värdesystem, som dock alla har gemensamt att de refererar till nationen i första hand. En säkerhetspolitik som drivs ur ett nationscentriskt perspektiv (vilket är normalfallet i vår samtid) definierar mål, intressen och strategier utifrån vad som anses gynna nationen.

I det världscentriskt perspektivet, däremot, står universella värden och principer i förgrunden. Exempel på sådana värden kan vara mänskliga rättigheter, demokrati, och yttrandefrihet. En säkerhetspolitik formulerad utifrån en världscentrisk utgångspunkt sätter försvaret av universella värden i första hand, oavsett om behoven finns i det egna landet eller i andra delar av världen. Detta innebär att t.ex. beslut om fredsfrämjande och humanitära insatser görs utifrån en analys av behov, medan frågan om huruvida det egna landets intressen (säkerhet, ekonomi, status, etc.) gynnas av insatserna betraktas som sekundär.

Som synes är denna dimension starkt förknippad med etiska/moraliska frågeställningar. Arten av moraliskt resonerande bakom förd politik kan i olika varianter kombinera nationscentriskt och världscentriskt perspektiv. Ett rent nationscentriskt perspektiv utan världscentriskt inslag innebär en ren intressepolitik, som i sin mest extrema form kan symboliseras av slagordet "Right or wrong, my country." Denna form innebär en opportunistisk politik, där mål och strategier enbart utformas efter det som betraktas som det nationella intresset (se vidare nedan).

Det normala förhållandet i samtiden är, åtminstone i officiella doktriner, att stater för en nationscentrisk politik inom ramen för vissa världscentriskt anständighetskrav. Detta innebär att man i princip erkänner och respekterar principen om att beteendenormer ska vara reversibla: vi använder endast metoder som vi betraktar

³ Begreppet "världscentriskt" (*worldcentric*) är lånat från Wilber, 1995.

som acceptabla ur ett principiellt perspektiv. Men inom denna anständighetsram styrs mål och prioriteringar fortfarande av nationscentriskt definierade intressen.

I princip innebär det världscentriska perspektivet en bredare plattform än det nationscentriska, och därmed potentiellt också en förmåga att integrera nationscentriska och världscentriska perspektiv. Detta kan innebära att världscentriska värden och nationscentriska intressen vägs samman i en pragmatisk helhet. Det är dock möjligt att också inta ett exklusivt världscentriskt perspektiv, d.v.s. helt förneka legitimiteten av nationella intressen. Exempel på ett sådant perspektiv är människorätts- eller miljöorganisationer som uteslutande baserar sitt perspektiv på universella värden, och som är starkt kritiska till alla försök att väga in nationella särintressen i utformningen av politiken.

Vid sidan av nationscentriska och världscentriska perspektiv kan en rad andra typer förekomma. Vissa av dessa kan vara starkt relevanta för förståelse av internationella relationer. I ett *regionscentriskt* perspektiv görs prioriteringarna utifrån det som ligger i en regions helhetsintresse, t.ex. för Europa som helhet snarare än för de enskilda länderna. Utgår vi från individen snarare än från en officiell politik kan det vara relevant att tillföra begreppen *egocentriskt* och *rollcentriskt* perspektiv. Det rena egocentriska perspektivet sätter de personliga intressena främst, så som makt, rikedom, berömmelse, status, erkännande och prestation. En beslutsfattare som primärt agerar utifrån ett egocentriskt perspektiv kan komma att agera annorlunda än en person som är starkt identifierad med ett nationscentriskt eller världscentriskt perspektiv, beroende på hur den aktuella situationen ser ut. Det rollcentriska perspektivet betecknar en person som identifierat sig med den roll vederbörande har i en organisation eller grupp, och härleder prioriteringar från denna identitet. En sådan person utgår från de mål och funktioner organisationen har, och sätter dessa före generella principer, d.v.s. före både de nationella och de världscentriska intressena. Det *klancentriska* perspektivet betecknar identifikation med ett kollektiv där lojaliteten är knuten till konkreta relationer inom ramen för en hierarki som baseras på släktskap eller direkt makt. Klassiska exempel på klancentrisk logik är maffian eller väpnade grupper, vilka endast tjänar sina egna intressen, ofta på bekostnad av utomstående personer, grupper, stater eller universella värden.

De senast nämnda distinktionerna är knappast relevanta för en analys av den officiella svenska säkerhetspolitiken, men kan vara användbara dels för att förstå andra säkerhetspolitiskt relevanta aktörers inre logik (enskilda ledare, terroristgrupper, etc.), dels för att analysera de eventuella problem som uppkommer när de politiska beslutade riktlinjerna ska implementeras i komplexa organisationer.

3.4 Samspel mellan kognitiv struktur och perspektiv

De två huvuddimensioner vi skisserat ovan kan i princip förekomma i olika kombinationer. I nedanstående figur ger vi exempel på vad sådana kombinationer

kan innebära. Det handlar här inte om att definiera fasta kategorier, utan snarare om att skärpa uppfattningsförmågan för att kunna urskilja olika typer av diskurslogik när man gör konkreta analyser av officiella dokument eller intervjuer.

Figur 1 Samspel mellan kognitiv struktur och perspektiv: exempel

	Sekventiellt	Linjärt	Systemiskt	Transsystemiskt
Ego-centriskt	Individuella intressen drivs unilateralt på bekostnad av alla andra.	Utnyttjar ömsesidiga beroendeförhållanden för att främja egocentriska intressen.	Utnyttjar förståelse av generella spelregler och system för att vinna personligt inflytande.	Utnyttjar färdighet att skifta perspektiv och utnyttja olika system för personliga intressen.
Klan-centriskt	Unilateralt användande av makt för att exklusivt gynna klanen el. organisationen.	Exploatering av ömsesidiga beroendeförhållanden med externa aktörer.	Utnyttjande av system för att främja klanens resp. organisationens långsiktiga intressen.	Utnyttjande av avancerad färdighet för att befästa klanens kontroll över strategiska resurser.
Nationscentriskt	Ren opportunistisk maktpolitik, utan hänsyn till konsekvenser för långvariga relationer.	Diplomati, allianser, förhandlingar styrda av nationella intressen (I scratch your back, you scratch mine).	Aktivt gestaltande av internationella organisationer för att främja nationella intressen.	Förståelse av olika typer av system används för att främja nationella intressen.
Världscentriskt	Osystematisk välgörenhet.	Medling mellan konfliktparter utan egna särintressen.	Medverkan i uppbyggnad av överstatliga former för att främja mänskliga rättigheter.	Integration av personliga, nationscentriska och världscentriska perspektiv.

3.5 Övriga analysdimensioner

Perspektivövertagande och perspektivintegration. Denna dimension handlar om förmågan att sätta sig in i motpartens perspektiv, och låta denna förståelse påverka utformningen av det egna förhållningssättet. Det kan t.ex. handla om att se hur motparten reagerar i olika situationer, och hur interaktionen mellan olika perspektiv bidrar till att forma händelseutvecklingen.

Även på hög internationell nivå är det vanligt att politiker och analytiker har en mycket begränsad insikt i hur motparten upplever den situation vederbörande befinner sig i, trots att en sådan insikt är avgörande för att kunna välja effektiva handlingsstrategier.

Perspektivbäddning och transparadigmatiskt perspektiv. Denna dimension är mycket nära relaterad till flera av de andra, men utgör ändå en specifik synvinkel.

Den handlar om förmågan att reflektera över det egna perspektivets egenskaper *som* perspektiv. Kan jag se något av hur min egen bakgrund, min ideologi, min nationalitet, min föreställningsvärld styr vad jag ser och hur jag tolkar vad jag ser? Om denna förmåga helt saknas tenderar man att förväxla sin egen omvärldsbild med sanningen.

Agens. Agens avser här hur man uppfattar sin egen roll som aktör. På vilka sätt är det möjligt att agera för sina intressen? Dimensionen ansluter nära till resonerandets struktur. Den sekventiella tänkaren upplever kontexten som given, och tenderar att dels söka tillfredsställa sina intressen och samtidigt undgå att "åka dit," dels att följa en reaktiv logik. Eftersom den sekventielle tänkaren saknar en levande föreställning om långvariga relationer och om systemets karaktär blir det också svårt att reflektera över hur man kan påverka utvecklingen av relationernas eller systemens karaktär. Den linjäre tänkaren reflekterar över karaktären på relationer till och mellan andra, och har därför ett större taktiskt och strategiskt aktionsfält. Den systemiske tänkaren kan reflektera över själva spelreglerna, och hur de eventuellt skulle kunna förändras.

Vi kommer att göra vissa kortare hänvisningar till dessa dimensioner nedan. I huvudstudien kommer vi dock att mer detaljerat gå in på en rad olika dimensioner av kognition och identitet, och kommer då också att mer utförligt diskutera respektive dimension.

4. Analys av regeringens omvärldsanalys

4.1 Inledning

Regeringens omvärldsanalys ur säkerhetspolitiskt perspektiv utgör, tillsammans med ställningstaganden om målen för säkerhetspolitiken, grunden för den säkerhetspolitiska strategin, inklusive formuleringen av totalförsvarets uppgifter. Vad gäller omvärldsanalysen är det ur utvecklingspsykologiskt perspektiv framför allt strukturen på resonerandet om säkerhetspolitiska orsakssammanhang som är intressant, medan distinktionen nationscentrisk/världscentrisk främst är relevant i diskussionen om säkerhetspolitikens mål och strategier.

4.2 Linjär, systemisk eller transsystemisk?

Den omvärldsanalys som görs i de två propositionerna uppvisar många exempel på systemiskt och transsystemiskt tänkande. Redan det andra stycket i avsnittet "Den säkerhetspolitiska utvecklingen i omvärlden" i Prop. 1995/96:12 pekar i denna riktning:

De förändringar som inträffat efter år 1989 är i hög grad ett direkt resultat av att

stormaktskonfrontationen upphört. Krafter vilka under efterkrigstiden var låsta har frigjorts eller fått ökat spelrum. De politiska och militära förutsättningarna för ett stort krig föreligger inte i Europa i dag och under de närliggande åren. I andra avseenden pågår en omdaning vilken endast har begränsat samband med det kalla krigets upphörande. Dit hör den fortgående globaliseringen på en rad områden, den demografiska utvecklingen, den fortgående miljöförstörelsen samt de växande klyftorna mellan nord och syd. [Prop. 1995/96:12, s. 15f.]

Här antyds att den säkerhetspolitiska situationen varken ses i termer av existensen av potentiella fiender med en viss angreppskapacitet, eller i termer av fientliga eller vänskapliga bilaterala relationer med andra stater, utan som en aspekt av en komplex global situation. Det svenska säkerhetspolitiska läget ses i ljuset av ett globalt system som inkluderar konstellationen av stormakter, nord-sydrelationer, globalisering, miljöproblem och demografi. De "krafter" som sägs ha frigjorts är bl.a. nationalistiska och etniskt baserade rörelser.⁴ Den ökande förekomsten av regionala konflikter ses alltså delvis som en konsekvens av förändringar i den globala konstellationen av internationella relationer. En sådan tolkning är ett uppenbart tecken på ett systemiskt synsätt som betonar kontextens betydelse snarare än konkreta orsak-verkansamband.

Ryssland tillmäts en central roll i den svenska säkerhetspolitiska analysen, som det potentiellt främsta militära hotet mot Sverige. Den analys som görs av Rysslands situation och utvecklingen i Ryssland karaktäriseras även den av systemiskt tänkande. Diskussionen av Ryssland inleds på följande sätt:

Den största långsiktiga osäkerheten gäller Ryssland. Det ryska samhället genomgår för närvarande den mest genomgripande omdaning sedan den ryska revolutionen år 1917. Ryssland befinner sig ännu i ett djupt svaghetstillstånd. [...] Den ryska ekonomin utgör den mest påtagliga gränssättande faktorn för utvecklingen. [...] Den grundläggande osäkerheten om en fortsatt demokratisk utveckling består. De konstitutionella spelreglerna är alltjämt oklara. En etablerad rättsstatlig ordning saknas i stor utsträckning. [...] De möjliga utvecklingsvägarna i Ryssland spänner från en fortsatt förstärkning av redan befintliga auktoritära tendenser via ekonomiskt och politiskt sönderfall i mer eller mindre våldsamma former till successiv konsolidering av reformprocessen. Flertalet bedömningar förutser en långsam konsolidering i antingen demokratisk eller auktoritär riktning. En mer självsäker politik av traditionell stormaktskaraktär baserad på ryska nationella intressen har börjat framträda och kontrasterar mot den svaga basen för rysk maktutövning. [Prop. 1995/96:12, s. 17f.]

Det ryska säkerhetspolitiska agerandet betraktas alltså som betingat av såväl ekonomiska som politiska och institutionella processer. En sekventiell tänkare skulle se Ryssland som en monolitisk aktör, vars relevanta variabler skulle vara ledarnas förmodade intentioner samt landets konkreta militära kapacitet. En linjär tänkare

⁴ "Länge uppdämda etniska och religiösa motsättningar har frigjorts i många länder i samband med den allmänna upplösningen av gamla strategiska mönster." [Prop. 1995/96:12, s. 24]

skulle främst fokusera på hur de diplomatiska och politiska relationerna mellan Sverige och Ryssland (eller mellan Ryssland och andra stater) utvecklats under senare tid. Även följande formulering uppvisar en typisk systemisk logik:

De svåra omställningsproblem som Ryssland genomgår, med åtföljande politisk instabilitet, leder till att detta land under överskådlig tid kommer att förbli en osäkerhetsfaktor i Europa och i det svenska närområdet. Det bör särskilt påpekas att instabiliteten i sig kan utgöra ett hot, bland annat så till vida att stämningar av förödmjukelser och revanschism kan leda till ett auktoritärt styre med en aggressiv och oberäknelig politik utåt. [Prop. 1995/96:12, s. 35]

Här finns ett utpräglat process- och systemtänkande vad gäller potentialen för att Ryssland kommer att utgöra ett säkerhetspolitiskt hot mot omgivande stater. Ryssland ses inte som en monolit med vissa egenskaper, utan analysen betonar de sociala, psykologiska och politiska processer i det ryska samhället som skulle kunna driva fram en problematisk utrikespolitik. Denna syn på Ryssland öppnar möjligheter för Sverige att föra en politik som bidrar till att förebygga uppkomsten av en aggressiv rysk politik (t.ex. genom att ekonomisk politik på europeisk nivå). En sådan möjlighet skulle inte vara synlig utifrån en sekventiell analys, vilken skulle ta grundinriktningen i den ryska politiken som en given variabel, och inte se förbindelserna mellan t.ex. ekonomiska och säkerhetspolitiska frågor.

Det finns också inslag av perspektivövertagande i diskussionen av Ryssland, t.ex. i följande avsnitt:

Ett centralt ryskt intresse är att undvika att hamna utanför en utvidgad europeisk gemenskap. [...] Oberoende staters samvälde (OSS) är viktigt för Ryssland såväl för att hävda inflytande allmänt som av ekonomiska skäl. Inriktningen går i ökande grad mot återintegration byggd på i första hand ömsesidiga ekonomiska intressen. Sammanfattningsvis består den stora utmaningen i att finna en europeisk roll för Ryssland, vilken kan accepteras både av Ryssland och av dess omgivning. Ett isolerat Ryssland skulle allvarligt försvåra möjligheterna att skapa långsiktig stabilitet i Europa och inte minst i det nordeuropeiska området. [Prop. 1995/96:12, s. 18]

Här visar regeringen att man förstår vilka strategiska överväganden som är viktiga för Ryssland, och man använder denna insikt för att härleda prioriteringar i den egna politiken: man bör sträva efter att finna vägar att tillgodose centrala ryska säkerhetsintressen.

Regeringen betonar starkt betydelsen av europeiska säkerhets- och samarbetsorganisationer - ytterligare tecken på systemiskt tänkande. En linjär syn på säkerhetspolitiska allianser skulle främst betona konkreta överenskommelser och avtal som binder de deltagande staterna vid vissa ömsesidiga förpliktelser. Den systemiska synen lägger mer vikt vid att deltagarna i samarbetsorganisationer involveras i en process som fortlöpande kan fungera som en problemförebyggande och problemlösande kontext. En karakteristisk formulering är följande:

Den komplexa händelseutvecklingen illustrerar nödvändigheten av att bygga en alleuropeisk säkerhetsordning där varje stat kan få sina säkerhetsintressen tillgodosedda. [Prop. 1995/96:12, s. 21]

Man söker alltså lösningen på säkerhetspolitiken varken i maximal egen styrka (sekventiellt), eller i diplomatiska ansträngningar (linjärt), utan i skapandet av en övergripande ordning som garanterar alla parter grundläggande säkerhet. Ett tänkande som enbart håller sig inom fältet säkerhetsstrukturer kan klassas som systemiskt, medan en flerdimensionell syn på säkerhetsfrågor är transsystemisk. Regeringen håller sig huvudsakligen inom den traditionella synen på säkerhetspolitik genom att diskutera olika former av samarbete i säkerhetsfrågor (OSSE, VEU, NATO, PFF), men refererar också till betydelsen av andra dimensioner:

EU har genom djupet i integrationen och tätheten i samarbetet, avgörande betydelse för stabiliteten i Europa. [Prop. 1995/96:12, s. 22]

Ytterligare en indikation på att den svenska regeringens analys är systemisk återfinns i den återkommande betoningen av vikten av att den svenska säkerhetspolitiken och totalförsvaret har en stark förankring och legitimitet bland befolkningen:

I samband med minskade försvarssatsningar diskuteras i många länder frågan om värnplikt kontra yrkesförsvaret. Folkligt stöd, legitimitet, demokratisk kontroll och integration i samhället är nyckelord i debatten om hur förbanden skall bemannas. [Prop. 1995/96:12, s. 25f.]

En sådan syn utgår från att relationen mellan befolkning, regering och försvarsmakten vilar på ömsesidighet. En sekventiell syn skulle (t.ex.) se försvarets utformning som en sak för makthavarna att ensidigt besluta, medan en linjär syn skulle betona det konkreta cost-benefitförhållandet mellan skattebetalare och försvarssystem.

Omvärldsanalysen utmynnar i en allmän slutsats om karaktären på de risker omvärldssituationen innebär för Sverige:

De senaste årens utveckling medför att vi i dag måste teckna en bredare bild av tänkbara risker, hot och påfrestningar. Bilden sträcker sig från den hårda kärnan av mer traditionella säkerhetspolitiska hot som vi långsiktigt inte kan utesluta, över de nya konflikter som tenderar att blossa upp i det kalla krigets spår, till de hot och risker som följer av den globala utvecklingen och de moderna samhällenas sårbarhet.

Förändringarna i den internationella säkerhetspolitiska miljön innebär att risken för storkrig i Europa är mindre än på mycket länge. [...]

Särskilt de inre väpnade konflikterna har under de senaste åren varit omfattande [...].

De underliggande konfliktorsakerna kan sökas i såväl politiska som etniska, religiösa, ekonomiska, sociala och miljömässiga förhållanden.

Den fördjupade integrationen och den ekonomiska och tekniska utvecklingen ger det moderna samhället en styrka under normala förhållanden och en potential att hantera även svåra situationer. Samtidigt innebär utvecklingen ökade risker. Allt oftare uppstår

också akuta störningar i samhället som inte kunnat förutses eller situationer där förberedelser inte vidtagits i tillräcklig utsträckning. [Prop. 1995/96:12, s. 30f.]

Även denna sammanfattning uppvisar drag av systemisk analys, särskilt vad gäller sammankopplingen av säkerhetsfrågor med aspekter av ekonomisk och teknisk utveckling. Regeringen visar också explicit på behovet av att lämna ett begränsat säkerhetspolitiskt tänkande till förmån för en mer systemisk analys:

Kännetecknande för diskussionen kring ett bredare spektrum av hot och risker och det vidgade säkerhetsbegreppet är den allmänna insikten om de direkta och indirekta sambanden mellan olika aspekter på säkerhet.

Sambanden gäller t.ex. en positiv utveckling av ekonomi och miljö, respekt för demokrati och mänskliga rättigheter, m.m. som grund för internationell stabilitet och säkerhet. De internationella fredsfrämjande humanitära insatserna för att förhindra mänskligt lidande, som också syftar till att hindra vidare eskalering och spridning av konflikter, bör också ses i detta sammanhang. [Prop. 1995/96:12, s. 31]

Sammanfattningsvis kan alltså konstateras att regeringens omvärldsanalys i allt väsentligt bygger på ett systemiskt tänkande, vilket avspeglas i vilka aspekter av omvärldssituationen som tillmäts betydelse.

5. Analys av regeringens mål för säkerhetspolitiken

5.1 Inledning

De mål som den svenska regeringen identifierar som centrala för Sveriges säkerhetspolitik är dels härledda från den analys man gjort av omvärldssituationen, dels resultat av vilka värden som ses som primära. De senare är i viss mån präglade av förgivettaganden, d.v.s. vissa värden och perspektiv tas för så självklara att de inte behöver räknas upp och motiveras. Vi vill i nästa avsnitt pröva om distinktionen mellan ett nationscentriskt och ett världscentriskt perspektiv kan synliggöra en del av de egenskaper Sveriges officiella säkerhetspolitik har.

5.2 Nationscentriskt vs. världscentriskt perspektiv

Vi kommer nedan att argumentera för tolkningen att den svenska säkerhetspolitiken befinner sig i en historisk fas där ett rent nationscentriskt perspektiv håller på att kompletteras med världscentriska inslag. Denna förskjutning av tyngdpunkten i den svenska säkerhetspolitiken är bara delvis explicit, vilket bl.a. innebär att relationen mellan nationscentriska och världscentriska intressen inte diskuteras och klargörs på ett tydligt sätt. Det nationscentriska perspektivet är fortfarande huvudperspektivet, det genomsyrar de flesta överväganden och ställningstaganden som görs i

regeringens propositioner. I det svenska fallet är en nationscentrisk grundidentitet i stora stycken förenlig med världscentriska värden, helt enkelt därför att det gynnar en liten nation som Sverige att verka för att universella principer som demokrati, medinflytande, mänskliga rättigheter, etc., ska väga tyngre än traditionell maktpolitik, vilken huvudsakligen gynnar stormakterna.

5.2.1 Utgångspunkter

Avsnittet "Sveriges säkerhetspolitiska intressen" i Prop. 1995/96:12 inleds på följande vis:

Sverige är i både positiv och negativ bemärkelse starkt internationellt beroende. Ett gott internationellt samarbetsklimat ger utrymme för såväl en fortlöpande utveckling på olika samhällsområden som stabilitet och säkerhet i bred mening. Omvänt gäller att ökade motsättningar i den internationella politiken minskar detta utrymme.

[...]

På ett övergripande plan har Sverige därmed ett intresse av att de internationella relationerna domineras av samarbete, säkerhetsgemenskap och respekt för demokrati och mänskliga rättigheter. I ett sådant system respekterar staterna det gemensamma regelverket och betraktar säkerheten som odelbar. Mindre och större stater har jämbördig ställning. Ett sammanhängande system av globala och regionala institutioner gör det möjligt för det internationella samfundet att hantera hela skalan av hot och risker.

Jämsides med detta långsiktiga uppbyggande av gemensamma institutioner är emellertid Sverige fortsatt beroende av att maktbalans råder mellan de tongivande aktörerna. I synnerhet gäller detta i närområdet, särskilt i förhållande till Ryssland. [Prop. 1995/96:12, s. 32]

Avsnittet inleds med ett typiskt systemiskt konstaterande, att Sverige är inbäddat i ett internationellt beroende, och att detta innebär att det internationella systemets utvecklingstendenser är en central strategisk variabel för Sverige. Härefter följer en nationscentrisk slutsats, nämligen att detta beroende innebär att det ligger i Sveriges intresse att det internationella systemet kännetecknas av spelregler som bygger på universella värden. Det systemiska grundperspektivet medför att de nationscentriska intressena formuleras i termer av önskvärda systemegenskaper hos det internationella systemet, snarare än i termer av vilka egenskaper Sveriges försvar bör ha, eller hur Sverige bör utforma sina bilaterala relationer till olika utländska makter. I det sista stycket ovan ställs explicit den systemiska och den linjära interaktionslogiken mot varandra (globala och regionala institutioner vs. maktbalans). Vi tolkar inte detta som en rest av linjärt tänkande, utan som ett erkännande av att de internationella relationerna fortfarande i hög grad fungerar enligt den linjära logikens spelregler, här i form av maktbalansperspektivet.

Följande koncisa formulering illustrerar det subtila gränslandet mellan ett nationscentriskt och ett världscentriskt perspektiv:

Sverige har ett intresse av att det internationella systemet utvecklas mot samlevnad under ömsesidig hänsyn, där mellanstatliga relationer hanteras med fredliga medel inom

ramen för ett allmänt erkänt och respekterat regelverk. FN-stadgan utgör här grunden. Målet bör vara säkerhet inte bara för stater utan också för befolkningar, grupper och individer. Säkerhet bör skapas genom förtroende och ekonomiskt, socialt och kulturellt samarbete och utbyte. [Prop. 1995/96:12, s. 37]

Det är helt klart att formuleringen bygger på en systemisk logik, som bl.a. betonar betydelsen av universella principer som skyddar alla. Däremot är det inte helt klart om motivationen bakom denna definition av Sveriges intressen är att universella principer gynnar Sverige, eller därför att det är önskvärt att *alla* kan åtnjuta säkerhet. Även om de världscentriska värdena i det svenska fallet oftast är helt kompatibla med ett nationscentriskt perspektiv kan distinktionen vara viktig. T.ex. kan det uppstå missförstånd och oenighet när det blir aktuellt att svenska resurser används för insatser i krishärdar i Afrika, där det är svårt att se någon logisk koppling till försvar av svenska nationscentriska intressen även med ett systemiskt tänkande. Vidare är det möjligt att situationer uppstår där världscentriska och svenska nationscentriska intressen är oförenliga med varandra, t.ex. vad gäller vapenexport eller andra ekonomiska transaktioner med stater som bryter mot mänskliga rättigheter.

Ett genuint världscentriskt perspektiv kan först konstateras när ett land prioriterar världscentriska intressen framför nationscentriska om dessa utesluter varandra.

5.2.2 Säkerhetspolitiska handlingsstrategier

Den systemiska analysen leder till att regeringen ser aktivt institutionsbyggande på internationell nivå som ett av de viktigaste medlen för svensk säkerhetspolitik. Detta avspeglas bl.a. i de många passager i propositionerna som handlar om multilaterala organisationer och internationella säkerhetsstrukturer. Det är dock inte helt klart vilket yttersta syfte detta institutionsbyggande tjänar:

Internationellt söker Sverige bidra till gemensam säkerhet genom de multilaterala organisationerna. I synnerhet medlemskapet i Europeiska unionen innebär ett nytt sammanhang och nya villkor och möjligheter för Sveriges deltagande i det europeiska samarbetet. [...] Detta samarbete är ett effektivt sätt för Sverige att öka sitt inflytande och minska sin utsatthet. Även andra internationella fora än EU spelar en viktig roll. Till dessa hör FN genom sin legitimitet på det globala planet samt OSSE regionalt. Även Östersjörådet är av betydelse i detta sammanhang.

Ekonomisk och social utveckling är en förutsättning för stabil fred och säkerhet. Sverige bidrar till global säkerhet och långsiktigt fredsbyggande genom ett i internationell jämförelse omfattande utvecklingsbistånd.

Det ligger i Sveriges säkerhetspolitiska intresse att konkret bidra till fred och säkerhet genom att med totalförsvarets resurser, både militära och civila, medverka i internationella fredsfrämjande och humanitära insatser. Därmed minskar risken för uppkomst, upptrappning och spridning av konflikter. I och med detta reducerar vi också riskerna för att vi själva skulle drabbas av konsekvenserna av konflikter och oro i vår omvärld.

Målet är gemensam säkerhet. Strävan efter säkerhetsgemenskap förverkligas i huvudsak genom befintliga institutioner. [Prop. 1995/96:12, s. 33]

En noggrann läsning resulterar i slutsatsen att argumenten följer en nationscentrisk logik, men utgör en slags "upplyst" nationscentrism: vi ska arbeta för allas väl, eftersom detta gynnar oss själva. Det är naturligtvis möjligt att detta sätt att argumentera snarast avspeglar vad regeringen tror är det bästa sättet att förpacka politiken för att få bredast möjliga stöd. En rimlig tolkning är att det inom det socialdemokratiska partiet finns såväl utpräglat nationscentrisk och utpräglat världscentrisk strömningar. Genom att appellera till nationscentrisk motiv för en världscentrisk praxis kan dessa olika strömningar inrymmas inom samma politiska linje. Utrymmet för olika tolkningar är dock fortfarande betydande, vilket kan leda till konflikter och missförstånd när de oklara principerna ska användas som vägledning för konkreta beslut.

Regeringens föreställning av Sverige som säkerhetspolitiskt subjekt präglas starkt av den systemiska logiken och det nationscentrisk perspektivet:

Sverige påverkar sin säkerhetspolitiska situation dels genom rent nationella åtgärder dels genom ett internationellt agerande för gemensam säkerhet. [Prop. 1995/96:12, s. 32]

I stället för att lägga tonvikten vid ensidigt uppbygge av ett totalförsvar som kan avskräcka eller slå tillbaka varje tänkbar angripare ser man de förebyggande åtgärderna på det systemiska planet som centrala.

5.2.3 Östersjöregionen i globalt geopolitiskt perspektiv

Den säkerhetspolitiska situationen i Östersjöregionen ses i enlighet med det systemiska tänkandet inte bara i termer av maktbalansen mellan de regionala staterna, utan som en konsekvens av ett globalt geopolitiskt system i förändring. Denna förändring ger, enligt regeringen, anledning till viss oro:

Det kalla krigets slut har lett till en ökad risk för säkerhetspolitisk regionalisering av Östersjö- och Nordkalottområdena, i betydelsen att utanförstående länders engagemang i denna region minskar. Varje steg i en sådan riktning innebär risker för intressesfärstänkande. Det är ett svenskt intresse att motverka sådan säkerhetspolitisk regionalisering. [Prop. 1995/96:12, s. 36]

Här står åter igen det nationscentrisk perspektivet i förgrunden. Ett regionscentriskt perspektiv skulle ställa frågan vad som är mest gynnsamt för regionen i sin helhet.

5.2.4 Synen på europeisk integration

Regeringen betonar vid upprepade tillfällen vikten av att skapa stabila säkerhetsstrukturer i Europa.

Ytterst är det i Europa fråga om att skapa en säkerhetsstruktur av sådan hållbarhet och

flexibilitet att den också på sikt kan stå emot hårdare påfrestningar på sammanhållningen, något som också Sverige är beroende av. Denna europeiska struktur behöver i sin tur stödjas av effektiva globala institutioner. För att värna om Sveriges säkerhetspolitiska intressen krävs en kombination av egna ansträngningar och internationellt samarbete. [Prop. 1995/96:12, s. 33f]

I frågan om europeiska säkerhetsstrukturer är det klart att regeringen ser de svenska säkerhetsintressena som helt förenliga med andra länders intressen. Ändå görs analysen främst i nationscentriska termer, d.v.s. man betonar vad det är Sverige behöver, snarare än vad den europeiska säkerheten behöver. Det senare är, enligt en elak tolkning, snarast en lycklig bieffekt. I följande citat finns dock en antydning till ett vidare perspektiv:

På europeisk nivå har Sverige intresse av en fortsatt framgångsrik integration, liksom av att Europa förblir öppet mot omvärlden. Det är endast genom en sådan utveckling som vi kan hysa förhoppningar om en långsiktig fred och välfärd och samarbete mot gemensamma mål både inom Europa i dess helhet och mellan Europa och omvärlden. [Prop. 1995/96:12, s. 34]

Här framträder snarast ett regionscentriskt perspektiv, d.v.s. man betonar hoppet om att Europa som helhet ska kunna komma i åtnjutande av fred och välfärd.

5.2.5 Internationella fredsfrämjande insatser

Som tidigare nämnts utvidgar regeringen totalförsvarets uppgifter till att även omfatta insatser utanför Sverige. Hur motiveras detta? Är det för att göra en humanitär insats, eller är motivet att skydda svenska intressen? I nedanstående citat betonas det senare:

Såsom konflikten i det forna Jugoslavien har visat berörs också Sverige av geografiskt förhållandevis avlägsna konflikter. Det ligger därmed i Sveriges intresse att bidra till att sådana konflikter i möjligaste mån förhindras, eller om de trots allt uppstår, att engagera sig i gemensamma lösningar. [Prop. 1995/96:12, s.]

Här argumenterar man alltså för internationella insatser med en nationscentrisk logik: konflikter i andra länder kan leda till problem för oss, därför bör vi bidra till konfliktförebyggande och konfliktlösande insatser. I nästa citat ges prov på en annan typ av nationscentrisk argumentation:

Det är även ett svenskt säkerhetspolitiskt intresse att det svenska totalförsvaret ges förmåga att på ett effektivt sätt bidra till krisförebyggande, fredsfrämjande och humanitära insatser i Europa. Det är av stor vikt att FN:s och OSSE:s trovärdighet och auktoritet upprätthålls. I detta sammanhang har även VEU och NATO:s partnerskap för fred - PFF - en viktig funktion att fylla. Ett deltagande i denna typ av operationer ökar också svensk utrikes- och säkerhetspolitisk trovärdighet, genom att det väcker respekt för det svenska totalförsvarets förmåga. Vidare ger det Sverige insyn i och möjligheter att påverka centrala säkerhetspolitiska fora, samtidigt som det svenska försvaret erhåller

viktiga internationella erfarenheter. [Prop. 1995/96:12, s. 36]

Här betonas i tur och ordning hur svenska internationella insatser kan (i) stärka de multilaterala institutioner som står som garantier för fred, (ii) stärka omvärldens respekt för det svenska totalförsvaret, (iii) öka Sveriges möjligheter att påverka de multilateral institutionerna, samt (iv) leda till färdighetsutveckling för det svenska totalförsvaret. Som tidigare påpekats kan denna typ av argumentation naturligtvis tolkas som en taktisk förpackning av de generella mål man vill uppnå. Ändå förtjänar det att påpekas att regeringens diskurs domineras av ett nationscentriskt perspektiv.

5.2.6 Relationer till grannstater

De teman som pekats ut i de mer generella delarna av propositionerna återkommer när Sveriges relationer till grannstaterna diskuteras. Framför allt är det relationerna österut som ställs i fokus:

I Sveriges närområde står utvecklingen i de baltiska länderna och i Ryssland i centrum för de svenska säkerhetspolitiska intressena. Självständiga, stabila och demokratiska baltiska stater, väl förankrade i de europeiska strukturerna, utgör ett starkt svenskt intresse. [Prop. 1995/96:12, s. 35]

Även här finner vi att den nationscentriska tolkningen ligger närmast till hands, även om formuleringen inte är helt klar. Det är snarast för att garantera Sveriges trygghet som det är viktigt med baltisk demokrati och självständighet, inte för att Sverige har som ett av sina främsta mål att bidra till att alla människor ska få tillgång till dessa värdefulla tillstånd. I förhållande till Ryssland betonas vikten av att stärka relationerna mellan Ryssland och Sverige resp. Europa:

Långsiktigt förtroendefulla förbindelser med Ryssland ligger i Sveriges intresse. Dessa bör innefatta utvidgade politiska, ekonomiska och kulturella kontakter, liksom ett fungerande samarbete kring gemensamma problem som miljö, migration, brottslighet över gränserna och kärnsäkerhet. En isolering av Ryssland i Europa skulle försvåra Rysslands fortsatta demokratiska och ekonomiska utveckling och därmed riskera att skapa en grogrund för inre oroligheter och rysk konfrontationspolitik gentemot omvärlden. En sådan utveckling skulle inte gagna Sverige. [Prop. 1995/96:12, s. 35f.]

Motivet för en sådan integrativ politik tycks främst vara att förebygga rysk konfrontationspolitik, d.v.s. en nationscentrisk logik. Som en sidokommentar noteras dock att detta även kan komma det ryska folket tillgodo:

Samtidigt är det i Sveriges intresse att denna successiva integration bygger på att samma krav ställs på Ryssland som på övriga länder i det europeiska samfundet ifråga om demokratiskt uppträdande och respekt för mänskliga rättigheter. Detta är för övrigt ett sätt att stödja en demokratisk utveckling i Ryssland. [Prop. 1995/96:12, s. 36]

5.2.7 Målformulering

Efter att ha diskuterat Sveriges intressen mot bakgrund av den omvärldsanalys som regeringen gjort, går man över till att konkret formulera den svenska säkerhetspolitikens mål. Dessa sammanfattas på följande sätt:

Sveriges säkerhetspolitik syftar ytterst till att bevara vårt lands frihet och oberoende. Vårt säkerhetspolitiska mål är att i alla lägen och i former som vi själva väljer trygga en handlingsfrihet att - såsom enskild nation och i samverkan - kunna utveckla vårt samhälle.

[...]

Nationellt skall vi kunna möta militära hot som direkt berör Sverige. Svårast bland dem är väpnade angrepp riktade mot vårt lands frihet och oberoende. Vi skall också förebygga och kunna hantera situationer som utan att hota Sveriges frihet och oberoende ändå skulle kunna innebära svåra nationella påfrestningar eller risker.

Internationellt skall vi i samverkan med andra stater aktivt delta i fredsfrämjande och humanitär verksamhet. I denna strävan efter gemensam säkerhet fullföljer vi vårt mångåriga arbete inom framför allt FN för fred och nedrustning och för demokratisk, social, ekonomisk och ekologiskt hållbar utveckling. Vi skall även samarbeta internationellt för att förebygga och hantera icke-militära hot och påfrestningar Prop. 1995/96:12, s. 39f.]

I Europa utgör vårt överordnade säkerhetspolitiska mål att varaktigt säkra ett förtroendefullt och nära samarbete mellan alla stater. Det svarar mot vår övertygelse att Sveriges säkerhet i allt högre grad måste grundas på gemensam säkerhet byggd på hållfasta politiska och ekonomiska relationer mellan demokratiska stater. Det är ett grundläggande svenskt intresse att utvecklingen också i Central- och Östeuropa leder till en fördjupad demokratisk kultur, ekonomiska och sociala framsteg, förbättrad miljö samt en ökad öppenhet mot omvärlden. [Prop. 1995/96:12, s. 40]

Det är en svensk strävan att ge effektiva bidrag till gemensamma fredsfrämjande och humanitära insatser både i och utom Europa. Det är också ett svenskt mål att få till stånd en effektiv och väl fungerande europeisk krishanteringsförmåga som med mandat från FN eller OSSE kan bidra till att främja stabilitet och fredlig konfliktlösning i det europeiska området. [Prop. 1995/96:12, s. 40]

I den mån de angivna målen motiveras, hänvisar man till nationscentriska intressen. Dessa är dock i dessa sammanhang förenliga med världscentriska intressen. Mer eftertryckligt uttrycks det nationscentriska perspektivet i följande citat:

Sveriges säkerhet kan i grunden bara garanteras genom gemensam säkerhet globalt och i Europa. Internationella fredsfrämjande insatser samt stöd till internationell humanitär verksamhet bör därför bli en av de framtida huvuduppgifterna för totalförsvaret. Arbete för demokrati och social och ekonomisk utveckling i vårt närområde gagnar också Sveriges säkerhetspolitiska trygghet. [Prop. 1995/96:12, s. 59]

Internationellt samarbete och internationella kontakter rörande totalförsvarsfrågor är ytterst ett led i vår egen säkerhetspolitik. Sveriges säkerhetspolitiska situation påverkas

genom vårt internationella agerande. De internationella aktiviteterna måste, liksom annan utrikesverksamhet, styras av Sveriges säkerhets- och utrikespolitiska mål och intressen. [Prop. 1995/96:12, s. 111]

Det faktum att regeringen inte explicit diskuterar spänningen mellan nationscentriska och världscentriska mål för säkerhetspolitiken kan tas som en indikation på att den världscentriska identiteten inte är primär. Ett världscentriskt perspektiv gör det möjligt att *välja* att inta en nationscentrisk hållning, i fullt medvetande om att man gör detta i egenskap av svensk regering som har som uppdrag av medborgarna att främja nationens intressen. Till skillnad från ett exklusivt nationscentriskt perspektiv innebär dock en världscentrisk identitet att man aldrig förlorar de överordnade världscentriska värdena ur sikte.

5.2.8 Världscentriska inslag?

Även om regeringen framför allt argumenterar enligt en nationscentrisk logik finns även antydningar till mer världscentriska inslag. Ett av de tydligaste indikationerna på detta är följande passage:

Humanitärt har Sverige såväl genom akuta insatser som med mer långsiktigt uppbyggda hjälpinsatser medverkat vid flera flykting- och katastrofsituationer med mycket värdefulla resultat. Detta har i huvudsak skett genom stöd till internationella organisationer och frivilligorganisationer. [Prop. 1995/96:12, s. 104f]

Det sägs visserligen inte vad som är värdefullt med resultaten, men tonen i citatet antyder att man inte i första hand tänker på omvärldens respekt för Sveriges totalförsvaret, kompetenshöjning, eller andra nationscentriska mål, utan snarare på resultat som varit värdefulla för de människor som annars skulle drabbats ännu hårdare av respektive konflikt.

5.3 Sammanfattning

Politikerna i regering och riksdag har alltså formulerat den svenska säkerhetspolitiken utifrån en i huvudsak systemisk omvärldsanalys, och utifrån ett perspektiv som till största delen är nationscentriskt, men som även har världscentriska inslag. Denna analys har utmynnat i formuleringen av totalförsvarets uppgifter. Läsaren undrar nu kanske otåligt om det inte är självklart att ett dokument som lägger fram ett lands officiella säkerhetspolitik baseras på ett nationscentriskt perspektiv. Det hör s.a.s. till den roll regeringen har tagit på sig. Som vi ser det är det inte en självklarhet att ett lands säkerhetspolitik är nationscentrisk, i alla fall inte om begreppet ses i sin begränsade betydelse. I vilket fall som helst tror vi det är fruktbart att ställa sig ett par frågor kring säkerhetspolitik. Hur skulle en utpräglat världscentrisk säkerhetspolitik se ut? Gör politikerna själva ett medvetet val när de

argumenterar enligt en nationscentrisk logik i stället för en världscentrisk? Om svaret är ja, går det att identifiera vilken skillnad som finns mellan ett exklusivt nationscentriskt perspektiv som tas för naturgivet å ena sidan, och ett nationscentriskt perspektiv som valts av personer som har sin grundförankring i ett världscentriskt perspektiv, därför att de finner det lämpligt av olika skäl (t.ex. för att de uppfattar sitt uppdrag i rollen som regeringsmedlemmar så, eller för att de vill vinna stöd bland väljarna).

En annan, och mer praktisk fråga är vad som händer när de officiella riktlinjer som beslutats av riksdagen ska omsättas i praktiken. Delar de verkställande organisationerna politikernas omvärldsanalys? Hur uppfattar de målen som ställts upp? Vilka prioriteringar görs när riksdagens beslut ska omsättas i praktiken?

6. Implementering av de nya säkerhetspolitiska målen: frågeställningar

6.1 Utgångspunkter och frågeställningar

I föregående avsnitt har vi presenterat huvuddragen i den aktuella svenska säkerhetspolitiken, samt diskuterat några viktiga strukturella egenskaper i denna. Bland de viktiga dragen kan nämnas den ändrade synen på nationell säkerhet och utvidgning av totalförsvarets uppgifter vad gäller icke-militära hot och internationella insatser. Utifrån denna plattform formulerar vi i detta avsnitt en rad frågor kring implementeringen av de nya säkerhetspolitiska principerna i form av totalförsvarets inriktning och praktik. Framför allt är vi intresserade av att undersöka om det bland de personer och organisationer som har ansvar för att verkställa de politiska besluten finns olikartade föreställningsvärldar vad gäller omvärldsanalys, nationell sårbarhet, mål för försvarspolitik, och implementering av riksdagens riktlinjer. Det är dock också intressant att utvidga undersökningsområdet från de verkställande organisationerna till att omfatta även aktörer som har betydelse för utformningen av omvärldsanalys och politiska strategier. Det kan t.ex. gälla politiker, opinionsbildande organisationer, säkerhetspolitiska skribenter, och vanliga väljare.

Vi har identifierat följande problemområden som intressanta för vidare studier:

1. Vilka olikartade synsätt finns vad gäller den säkerhetspolitiska omvärldsanalysen? Finns det en konsensus om hur Sveriges säkerhetspolitiska läge ser ut, och vilka problem som kan uppkomma?
2. Hur ser olika aktörer på begreppen "nationell sårbarhet" och "nationell säkerhet"? Finns det olikartade sätt att närma sig detta problemkomplex?
3. Hur tolkas totalförsvarets uppgifter? Finns det olikartade sätt att se på målen för

de verkställande organisationerna?

4. Vilka egenskaper är viktiga för personer som har strategiska funktioner inom totalförsvaret vad gäller omvärldsanalys?
5. Finns det strukturellt olikartade sätt att se på implementeringen av totalförsvarets riktlinjer, t.ex. vad gäller sätt att göra prioriteringar, använda styrningsmetoder, rollförståelse och praktiskt utförande?
6. Hur skulle en 'upplyst' säkerhetspolitik se ut (d.v.s. en säkerhetspolitik baserad på en transsystemisk omvärldsförståelse, och en genuint världscentrisk identitet)?

6.2 Intervjuer och annat källmaterial

För att kunna belysa dessa frågeställningar planerar vi en serie djupintervjuer med personer som har strategiskt viktiga positioner i totalförsvaret och dess omfält. Den närmaste uppgiften gäller alltså att identifiera en lämplig målgrupp för intervjuerna. Följande kategorier av personer bedöms som intressanta:

- Chefer med funktioner inom det civila försvaret. (T.ex. ÖCB, Statens Räddningsverk, Civilbefälhavare, Rikspolisstyrelsen, Styrelsen för psykologiskt försvar.)
- Beslutsfattare inom det militära försvaret. (T.ex. Högkvarteret, FOA, Försvarshögskolan.)
- Politiker inom de utrikespolitiska och försvarspolitiska utskotten.
- Strategiskt viktiga personer inom Försvarsdepartementet.
- Inflytelserika personer inom ideella organisationer med anknytning till totalförsvaret. (T.ex. CFF, AFF, SLK, SCF.)
- Journalister som regelbundet skriver eller rapporterar om säkerhetspolitik och försvarsfrågor.
- Forskare som är specialiserade på säkerhetspolitik.
- Jurister specialiserade på folkrätt och angränsande områden.
- Företrädare för ideella organisationer med en alternativ el. kritisk inställning till totalförsvaret och/eller den rådande säkerhetspolitiken. (T.ex. Amnesty, Sveriges Kristna Råd, Plogbillrörelsen, SKFF, Röda Korset.)
- Företrädare för extrema organisationer (som kan ge stark kontrastverkan till den officiella politiken). (Högernationalistiska grupper, vänsterextrema grupper.)

Vi har sammanställt en preliminär lista på personer lämpliga att starta med, men denna lista kommer givetvis att utvidgas efter hand.

Dessutom kommer analysen att bygga på analyser av utredningar, propositioner, betänkanden, protokoll från riksdagsdebatter, debattartiklar, vetenskapliga studier av säkerhetspolitisk doktrinhistoria, och andra skrifter.

6.3 Resultatrapportering

Resultaten av projektet kommer att rapporteras i form av tre olika delrapporter:

1. **Föreställningar om nationell sårbarhet och säkerhet**
2. **Mot en upplyst säkerhetspolitik?**
3. **Liten handledning i fiendeanalys**

Huvudrapporten, "Föreställningar om nationell sårbarhet och säkerhet," redovisar den intervjubaserade studien av hur personer med anknytning till totalförsvaret tänker om frågor som rör nationell sårbarhet och säkerhet. Rapporten kommer att innehålla en bakgrundsbeskrivning med en historisk tillbakablick på svensk säkerhetspolitisk doktrinhistoria, en teori- och metoddiskussion, en ingående resultatredovisning, samt en presentation av ett antal olikartade föreställningsvärldar vad gäller försvars- och säkerhetspolitikens förutsättningar, mål och implementering.

Delrapporten "Mot en upplyst säkerhetspolitik?" kommer att baseras på intervjuer med ett brett spektrum av personer som har olikartade infallsvinklar på temat säkerhetspolitik. Intervjumaterialet kommer att analyseras och integreras med hjälp av den teoretiska begreppsapparat som utvecklats i huvudstudien. Rapporten kommer dock att skrivas i en tillgänglig stil, så att den kan tjäna som debattunderlag i breda kretsar. Denna delrapport är avsedd som ett underlag för policydiskussioner kring utvecklingen av svensk säkerhetspolitik nu och i framtiden. Den avses utgöra plattform för en paneldebatt om olika perspektiv på svensk säkerhetspolitik.

Delrapporten "Liten handledning i fiendeanalys" är tänkt som en konkret handbok i konsten att analysera politiska grupper och regeringar som kan tänkas utgöra potentiella hot mot Sveriges säkerhet, t.ex. terroristorganisationer och nationalistiska partier. Efter en inledande diskussion av grundansatsen för "fiendeanalys" (ordet "fiende" används här i dramatiserande syfte), utgörs rapporten av en utförligt kommenterad checklista över de olika dimensioner som bör ingå i en "fiendeanalys." Målgruppen för denna delrapport är personer som har säkerhetspolitisk omvärldsbevakning som uppgift. Metodiken kommer att bygga på såväl kognitionsteori som en omfattande genomgång av litteraturen kring konflikt-hantering och förhandlingsmetoder.

De två förstnämnda rapporterna kommer dessutom att bearbetas till artikelform för publicering i internationella tidskrifter, exempelvis *Political Psychology*, *Cooperation and Conflict*, eller *Journal of Peace Research*.

Referenser

Offentligt tryck

Regeringens proposition 1995/96:12 *Totalförsvaret i förnyelse*.

Regeringens proposition 1996/97:4 *Totalförsvaret i förnyelse, etapp 2*.

SOU 1995:19, *Ett säkrare samhälle*, Huvudbetänkande från Hot- och riskutredningen, Stockholm, 1995.

Övrig litteratur

BASSECHES, M. A. (1984) *Dialectical thinking and adult development*, Norwood, N.J.: Ablex Press.

COMMONS, M. L., RICHARDS, F. A. och ARMON, C. (red) (1984) *Beyond formal operations: Vol 1. Late adolescent and adult cognitive development*, New York: Praeger.

COMMONS, M. L., ARMON, C., KOHLBERG, L., RICHARDS, F. A., GROTZER, T. A. och SINNOTT, J. D. (red) (1990) *Adult development, Vol 2. Models and methods in the study of adolescent and adult thought*, New York: Praeger.

FISHER, D. & W. R. TORBERT (1995) *Personal and organizational transformations: the true challenge of continual quality improvement*. London and New York: McGraw-Hill.

HY, L. X. and LOEVINGER, J. (1996) *Measuring ego development, Second Edition*, Mahwah, N.J.: Lawrence Erlbaum.

JORDAN, T. (1998) *Structures of geopolitical reasoning - A constructive-developmental approach*, opublicerat manuskript.

KEGAN, R. (1982) *The evolving self. Problem and process in Human Development*, Cambridge (Mass.) and London: Harvard University Press.

KEGAN, R. (1994) *In over our heads. The mental demands of modern life*, Cambridge (Mass.): Harvard University Press.

KOHLBERG, L. (1981) *Essays in moral development, vol. 1: The philosophy of moral development*, New York: Harper and Row.

LAUER, R. M. (1983) 'An introduction to a theory of adult development or, After Piaget, what?,' in M. Levy (ed.) *Research and theory in developmental psychology*, New York: Lexington.

LAUER, R. M. (1997) 'A meta curriculum based upon critical thinking,' *Et Cetera*, Winter 1996-97, pp. 374-386.

LOEVINGER, J. (1976) *Ego Development*, San Francisco: Jossey-Bass Publishers.

MILLER, M. & COOK-GREUTER, S. (1994) *Transcendence and mature thought in adulthood. The further reaches of adult development*, Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield.

ROSENBERG, S. (1988) *Reason, Ideology and Politics*, Cambridge: Polity Press.

SCHRODER, H. M., DRIVER, M. J. and STREUFERT, S. (1967) *Human Information Processing. Individuals and Groups Functioning in Complex Social Situations*, New York: Holt, Rinehart and Winston, Inc.

TORBERT, W. R. (1987) *Managing the corporate dream*, Homewood, IL: Dow Jones-Irwin.

WILBER, K. (1995) *Sex, Ecology, Spirituality. The Spirit of Evolution*, Boston and London: Shambala Publications.